

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК ОСЕРЕДОК ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

Рябовол Л. Т.

ВСТУП

Реформування вищої юридичної освіти в Україні в контексті євроінтеграції відбувається на засадах студентоцентрованого та компетентнісного підходів. Це вимагає переорієнтації освітнього процесу на розвиток у студентів динамічної комбінації знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей як загальної здатності до успішного здійснення професійної правничої діяльності. Особливу роль у виконанні цього завдання виконують юридичні клініки, що створюються у закладах вищої освіти як база для практичного навчання та проведення навчальної і виробничої практики майбутніх правників. Разом з тим, юридичні клініки мають не лише освітнє значення, вони є активними учасниками суспільного життя, елементом громадянського суспільства. Їх соціальне призначення полягає в наданні безкоштовної правової допомоги соціально малозабезпеченим верстам населення, проведенні заходів з правової освіти населення України тощо.

Проблематика, окреслена темою нашого розділу, не втрачає своєї актуальності. Вітчизняними фахівцями з педагогіки та юриспруденції розроблено різні аспекти цієї комплексної тематики: нормативно-правові основи функціонування юридичних клінік (далі – ЮК) вивчали С. В. Богачов, М. Т. Лоджук, Л. Т. Рябовол, М. В. Удод, та ін.; науково-теоретичні засади організації і діяльності ЮК – В. С. Бігун, В. О. Гончаренко, Л. С. Дубчак, Н. С. Дубчак, М. В. Дулеба, М. Т. Лоджук, М. В. Савчин, та ін.; ЮК як структурний елемент громадянського суспільства, суб'єкт правової освіти населення та суб'єкт адміністративно-правових відносин – А. О. Галай, Гарді Гордон, Н. С. Дубчак, М. В. Дулеба, В. А. Єлов, М. В. Кравчук, Ю. О. Моїсєєв, А. В. Некоз, М. В. Савчин, О. Л. Соколенко, А. П. Чернега, та ін.; ЮК як база для практичного навчання студентів-юристів, правового виховання й формування у них високого рівня правосвідомості і правової культури – О. М. Аксьонова, І. О. Бородін, А. О. Галай, В. А. Єлов, Н. Ю. Коваленко, Ю. О. Моїсєєв, В. В. Молдован, М. В. Менджул, О. О. Орлова, Ю. М. Савелова, М. В. Савчин, І. І. Сенчак, Н. В. Сухицька, Ю. О. Фігель, С. І. Шимон, Дж. Щукотске, та ін.; окремі

аспекти підготовки майбутніх юристів до консультативної діяльності в процесі фахової підготовки – М. Є. Василенко, О. Л. Вашук, та ін.; особливості різних форм діяльності юридичних клінік – М. Т. Лоджук, М. В. Менджул, М. В. Навроцький, та ін.; перспективи реалізації юридичної клінічної освіти – Л. М. Амджадін, С. І. Молібог, В. О. Сич та ін. У перелічених працях проблематика ЮК отримала належну загальнотеоретичну розробку, однак, у зв'язку зі своєю актуальністю вона продовжує притягувати науковий інтерес, чим і зумовлена тема і мета нашого дослідження – вивчення позитивного досвіду світового юридичного клінічного руху (далі – ЮКР) та розробка теоретичних основ юридичної клінічної освіти (далі – ЮКО).

1. Юридична клінічна освіта та юридичний клінічний рух: розвиток у світі та в Україні

Юридична клінічна освіта – актуальна форма реалізації вищої юридичної освіти, інноваційний спосіб поєднання теорії і практики у підготовці майбутніх правників, формування у них професійних правничих навичок. Не можна не погодитися із Н. В. Сухицькою у тому, що ЮКО постала як результат переосмислення методики навчання юридичних дисциплін з метою її удосконалення й підвищення ефективності¹.

Юридичний клінічний рух – це процес упровадження й поширення юридичних клінік, а також активізація їх діяльності. Термін «юридична клініка» («правнича клініка») є прямим перекладом американського терміну «legal clinic», «law clinic», що означає центр, де відбувається юридична практика та надається безоплатна правова допомога малозабезпеченим верствам населення. ЮК – це і місце, де відбувається «лікування», проте не медичне, а правове, адже люди звертаються туди за не менш важливою для них юридичною допомогою². Саме тому, ЮК ще позначають терміном «probono» (з латині – «для добра»), що підкреслює спрямованість її діяльності – надання допомоги, творення добра найменш забезпеченим особам. Уперше термін «юридична клініка» було використано у статті професора Г. Фроммгольда, яка мала ідентичну назву («Juristische Kliniken») і була надрукована в «Німецькій юридичній газеті» у 1881 році. Німецький вчений запропонував за аналогією з медичними факультетами створювати клініки і при юридичних факультетах, де під керівництвом викладачів студенти

¹ Сухицька Н. В. Юридична клініка. Курс лекцій. К. : Університет «Україна», 2008. С. 17.

² Дулеба М. Куди бідному податися, або «Рецепти» юридичної клініки. Юридичний вісник України. 2003. № 39. С. 6.

зможуть вирішувати «живі» справи, а не вигадані чи застарілі юридичні казуси, що забезпечить поєднання навчання з юридичною практикою. Під час спілкування з людиною, яка звертається за юридичною допомогою, студент може виявити «правничу патологію», поставити відповідний «діагноз» і «вилікувати хворого». Це також дозволяє вирішити питання надання правової допомоги малозабезпеченим верствам населення на безоплатній основі. Г. Фроммгольд був переконаний, що академічна (лекційно-теоретична) підготовка має доповнюватися практичною діяльністю майбутніх правників у спеціальних установах, до яких за отриманням правової допомоги можуть звертатися представники малозабезпечених верств населення³.

Термін «юридична клінічна освіта» з'явився в США у 20-30-ті роки ХХ століття й почав уособлювати інноваційний спосіб реалізації юридичної освіти, в основі якого, функціонування ЮК як місця для формування у студентів практичних умінь і навичок. У статті «Юридичні клініки та краще підготовлені юристи», опублікованій у 1917 році в журналі «Огляд судової практики», В. Роуві на обґрунтування необхідності ЮКО акцентував, що у порівнянні з вивченням прецедентів (поширений у той час метод практичної підготовки юристів), це – більш ефективний спосіб підготовки кваліфікованих правників, відтак, ЮК доцільно впроваджувати не як добровільні формування, а як офіційну форму навчання із залученням до їх діяльності досвідчених професіоналів⁴.

Світовий юридичний клінічний рух пройшов чотири етапи розвитку:

1) ХІХ – початок ХХ століття – активне обговорення перспектив юридичної освіти з огляду на потребу у таких випускниках, які б одразу після закінчення навчання були б готові на практиці застосовувати знання, набуті у процесі навчання. Цього не міг забезпечити підхід, реалізовуваний у більшості університетів, за яким перевага надавалася теоретичній фундаментальній підготовці, від студентів вимагалось насамперед знання правової доктрини, а досвід практичної діяльності, передбачалося, що вони будуть набувати після завершення навчання, а це не відповідало запитам роботодавців. У цей період сформувалася ідея ЮК як такої, була започаткована ЮКО;

2) початок – 60-ті роки ХХ століття – юридичний клінічний рух мав ще локальний характер, обмежувався переважно США;

³ Лоджук М. Юридична клініка : від ідей професора Георга Фроммгольда до їх реалізації в сучасній Україні. *Юридичний вісник України*. 2011. № 4. С. 146.

⁴ Фігель Ю. О. Роль юридичних клінік у формуванні вмінь реалізації права студентами юридичних спеціальностей : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2011. С. 12.

3) остання третина XX століття – поширення ЮКО в Європі (де перша ЮК була створена в Ягелонському університеті (м. Краків, Польща) у 1997 році), та в Азії, Латинській Америці, тощо; формалізувалася ідеологія і розроблялася методика ЮКО, зокрема інтерактивні технології навчання, що підтвердили свою ефективність у підготовці юристів, а це, своєю чергою, активізувало юридичний клінічний рух в усьому світі⁵;

4) кінець XX – початок XXI століття – сучасний період, суттєва характеристика якого – оновлення ідеології ЮКО з огляду на її соціальну спрямованість, акцентуація у підготовці юристів на питання справедливості. ЮКР набуває глобальних масштабів, утворюються асоціації ЮК: Клінічна юридична освіта (CLE), Асоціація/ Організація клінічної юридичної освіти (CLEA/ CLEO), Спільнота американських викладачів права (SALT), Асоціація університетських інституцій правової допомоги (AULAI). Представників ЮКР практично всіх держав світу об'єднав Всесвітній альянс за реформу ЮКО в дусі справедливості (GAJE – Global Alliance for Justice Education). ЮКО була визнана ключовим компонентом навчання справедливості як ідеї, яку намагаються впровадити члени GAJE в юридичну освіту та практичну діяльність правників. Завдяки діяльності GAJE ЮК стали невід'ємною частиною у структурі ЗВО, в яких здійснюється підготовка правників⁶.

Незважаючи на загальні тенденції у розвитку ЮКО, у різних країнах вона має певні особливості становлення.

Юридична клінічна освіта в країнах англо-американської правової системи. Тривалий час після набуття незалежності у 1776 році у США не було системи вищої юридичної освіти. Підготовка юристів здійснювалася за спеціальною програмою навчання (Apprenticeships), за якою здобувач освіти спочатку виконував несуттєву канцелярську роботу як помічник досвідченого адвоката за його дорученням, а сам адвокат спостерігав за його діяльністю, після чого розглядався варіант долучення практиканта до більш відповідальної роботи, і значно пізніше – до самостійного виконання професійних обов'язків. Пізніше почали з'являтися традиційні юридичні школи (університети, факультети), поряд з якими, у 20-30-х роках XX ст. починає окреслюватися певний напрям у розвитку класичної юридичної освіти, репрезентований членами «реалістичного юридичного руху» – групи

⁵ Дубчак Н. С. Юридичні клініки Європи: загальний огляд діяльності. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 1(26). Т. 8. С. 89-90; Фігель Ю. О. Роль юридичних клінік ... Вказана праця. С. 68.

⁶ Клименко О. Юридичні клініки в Україні: внесення соціальних аспектів у вивчення права. *Юридична газета*. 2009. № 40. С. 22.

вчених, які обґрунтовували необхідність уведення у навчання й викладання права практичних і соціальних аспектів. За їх ініціативи й підтримки утворювалися добровільні студентські клініки надання безоплатної правової допомоги. Першою із них вважаються «Ligal Aid Dispensary», організована студентським клубом університету Пенсільванії в 1893 році. Вже у той час в діяльності ЮК у США було визначено два основних взаємопов'язаних завдання – створення осередку для формування у майбутніх юристів навичок практичного застосування права та одночасно – допомога малозабезпеченим верстам населення, що дозволяло усвідомити суспільне призначення професії правника. Спочатку клініки функціонували виключно як волонтерські організації студентів і викладачів на добровільних засадах, проте, поступово робота в ЮК набувала обов'язкового характеру, а години роботи в ній зараховувалися як виконання навчального навантаження⁷.

У той період більшість закладів освіти з підготовки юристів залишалися, однак, на традиційних засадах і надавали перевагу академічній теорії. Чинником бурхливого розвитку ЮКО у США в середині ХХ ст. стала невідповідність якості практичної підготовки юристів до потреб суспільства, що у часі збіглося з активізацією руху за громадянські права загалом та права емігрантів зокрема. Так, 50-60-ті роки ХХ ст. позначилися масовою імміграцією до США, а відповідна категорія осіб була соціально й економічно незахищена, їх права порушувалися роботодавцями, державною адміністрацією, в умовах безробіття в їх середовищі зростала злочинність. Можливості отримати правову допомогу для них були обмежені у зв'язку із неспроможністю сплачувати за послуги адвокатів. Саме ЮК закладів освіти взяли на себе вагомий обсяг роботи із забезпечення безоплатної правової допомоги таким незахищеним верствам населення⁸.

У 60-70-х роках ХХ ст. ЮК стали невід'ємною частиною підготовки юристів. Американська асоціація юристів (АВА) – орган, уповноважений акредитувати юридичні заклади освіти, у 1969 році розробив Типові правила студентської юридичної практики, які й сьогодні діють в усіх штатах і Федеральному окрузі Колумбія. Особливість становлення ЮКО в США – фінансова підтримка приватних фондів. Так, у 1959 році Фондом Форда було утворено The National Council on Legal Clinics (NCLC), у 1968 р. – Council on Legal Education for Professional Responsibility (CLEPR), який за перші п'ять

⁷ Некоз А. В. Юридичні клініки в системі розвитку безоплатної правової допомоги та перспективи їх діяльності в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 6-2. Ч. 3. С. 31.

⁸ Фігель Ю. О. Роль юридичних клінік ... Вказана праця. С. 66.

років своєї діяльності видав більше, ніж 100 грантів на створення умов для проходження практики молодими юристами, завдяки чому до 1973 року зі 147 закладів освіти, в яких надавалася юридична освіта у США, у 125 діяли ЮК. У період з 1978 до 1997 року фінансування ЮК здійснювалося урядом США через Міністерство освіти. Згодом, коли адміністрація університетів, викладачі та студенти усвідомили практичне й соціальне значення ЮК, його фінансування стали забезпечувати безпосередньо заклади освіти. У США ЮК діють у двох основних формах/ видах: Pro Bono (правову допомогу надають конкретним клієнтам); Street Law («вуличне право»). Остання передбачає надання студентами-консультантами правової допомоги широким верствам населення, а також проведення правоосвітньої роботи серед різних категорій громадян – неповнолітніх та їхніх батьків, осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, малозабезпечених осіб, тощо⁹.

Переважають у США клініки широкої спеціалізації, які надають правову допомогу з різних галузей права різним цільовим групам. Прикладом наразі є Чиказька ЮК (1981 рік створення), якою надається правова допомога за кількома програмами, а саме: «прямий сервіс» (надання правової допомоги за не високу оплату з різних видів праввідносин, зокрема, з питань опікунства, земельного права); «Pro Bono» (безоплатна правова допомога клієнтам, які не можуть оплатити правові послуги); безоплатна правова допомога жертвам домашнього насильства; семінари для населення, зокрема на телебаченні на каналі CAN-TV шоу з різних правових питань; програма із захисту довкілля; «Адвокат для літніх людей та людей з обмеженими можливостями»; правова допомога з питань імміграції, особам, які відбували/ відбувають покарання у місцях позбавлення волі, у відносинах з кредиторами, зокрема щодо запобігання банкрутства клієнта; програма з охорони батьківства, материнства, дитинства; консультування у районах, де проживає переважно соціально незахищене населення; «Муніципальний адвокат з договірною та орендного права». В університетах США функціонують і вузькоспеціалізовані ЮК, як Американсько-індіанська юридична клініка (1982 рік створення) при Університеті Колорадо, що надає правову допомогу малозабезпеченим громадянам, переважно індіанського походження, щодо недискримінації у питаннях працевлаштування, пільг, релігійної свободи, підтримки в суді,

⁹ Слов В. А., Молібог С. І., Павленко Д. Г. Юридична клініка: Навч. посіб. К.: «Школяр», 2004. С. 125.

допомоги в підготовці проектів законодавчих актів з питань захисту прав індіанців; не займається кримінальними справами¹⁰.

Юридична клінічна освіта в інших країнах світу. У 60-70-х роках ХХ ст. ЮКО набула поширення в країнах Центральної та Західної Європи, Середньої, Південної та Східної Азії, Латинської Америки й Африки. Це стало можливим завдяки таким чинникам, як: ініціатива правників, які вивчали досвід викладання права в зарубіжних країнах, відвідували міжнародні заходи з цієї тематики і під час проведення мали змогу ознайомитися з роботою ЮК та усвідомити їх значення у підготовці юриста-професіонала; фінансова й методична підтримка міжнародних благодійних організацій (Американська асоціація юристів, Фонд Форда, Фонд Сороса «Інститут «Відкрите суспільство» (OSI) тощо). У Польщі ЮК/ консультації («poradnie prawne») мають передбачатися у статуті закладу освіти, а його керівництво має всіляко сприяти роботі викладачів і студентів в цих клініках, пріоритетною в яких є правозахисна діяльність, а правопросвітницьку роботу вони проводять меншою мірою. Польський досвід є цікавим з огляду на те, що ЮК взаємодіють з Уповноваженим з прав людини. За результатами своєї роботи направляють йому доповіді, в яких зокрема можуть вказати на недоліки законодавства, державної соціальної політики, реалізації права на інформацію, прав неповнолітніх батьків, надання політичного притулку, тощо, при цьому, офіс Уповноваженого може долучатися до вирішення справ за зверненнями в ЮК. Водночас, і студенти-клініцисти можуть знайомитися з матеріалами справ, які розглядає Уповноважений, пропонувати шляхи їх вирішення¹¹.

У Німеччині розвиток ЮКО гальмувався у зв'язку з дією закону, згідно з яким, особам, які не є адвокатами, заборонялося надавати правову допомогу. У 2007 році Конституційний Суд ФРН визнав цей акт неконституційним і в університетах Німеччини почали створюватися ЮК. Переважно, вони спеціалізуються на правовій допомозі у певних видах правовідносин – щодо заснування приватного підприємства (вища школа Гейдельбургу), діяльності соціальних медіа (Гамбурзький університет), соціального права та прав і обов'язків іноземців (Гамбурзька приватна школа права/ Brucerus Law School). Однією з ЮК керує професор – діючий суддя Конституційного суду ФРН. Разом з ним

¹⁰ Дубчак Н. С. Досвід організації та діяльності юридичних клінік в країнах правової системи англо-американського типу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2013. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. С. 37.

¹¹ Наулік Н. С. Інститут омбудсмана в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження : автореф. ... канд. юр. наук: 12.00.02. Київ, 2007. С. 12.

та у співробітництві з правозахисною некомерційною організацією студенти досягають успіху в захисті прав конкретних осіб¹².

У відповідь на суспільний запит в Європі ефективно діють ЮК, які спеціалізуються на праві Європейського Союзу та прав мігрантів. Серед них клініки у Брюсселі (Бельгія), Кьольні (ФРН), Тілбурзі (Нідерланди), тощо. Університети, наприклад у Льйовені (Бельгія), пропонують також відповідні теоретичні спецкурси¹³.

У результаті реформи юридичної освіти в Японії у 2001-2006 роках за підтримки американських фахівців у багатьох закладах освіти також були створені ЮК і студенти отримали можливість проходити в них практику. Завдяки створенню у 2002 році й діяльності Комітету викладачів юридичних клінік Китаю (Китайський фонд ЮКО – CCCLE), який активно залучає ресурси від уряду та неурядових організацій для фінансування ЮК, ЮКО швидкими темпами розвивається і в Китаї¹⁴.

2. Юридична клініка закладу вищої освіти: поняття, мета, завдання, функції, принципи діяльності

Дослідники проблематики вітчизняної юридичної освіти вказують, що традиційна університетська/ академічна вища юридична освіта має два основні компоненти: засвоєння студентами теоретичних знань; проходження ними практики (навчальної, виробничої). У ті періоди, коли нормативна база майже не змінюється або змінюється повільно, як це було за радянських часів, такий підхід у навчанні дозволяв здійснювати підготовку достатньо кваліфікованих кадрів. Однак, з кінця ХХ ст. і по теперішній час законодавство в Україні швидко розвивається/ змінюється, виникають нові види правовідносин, які потребують додаткового правового регулювання. Все це обумовило принципово інші суспільні вимоги до випускників закладів вищої юридичної освіти. Очікується, що після закінчення навчання вони будуть компетентними фахівцями з необхідним і достатнім обсягом не лише знань теорії, правових доктрин, але й з комплексом професійних умінь і навичок, що, своєю чергою, вимагало перегляду підходів до організації юридичної освіти, забезпечення її орієнтованості на практику. Саме утворення й використання ЮК як осередків практичного навчання значною мірою посприяло у вирішенні цього питання.

¹² Дубчак Н. С. Юридичні клініки Європи ... Вказана праця. С. 89.

¹³ Галай А. О. Становлення юридичної клінічної освіти в Україні та у деяких інших країнах світу. *Науковий часопис Національної Академії прокуратури*. 2014. № 4. С. 41.

¹⁴ Фігель Ю. О. Роль юридичних клінік ... Вказана праця. С. 69.

Можливість функціонування ЮК як структурного підрозділу ЗВО прямо передбачена в п. 2 ч. 7 ст. 33 Закону України «Про вищу освіту»¹⁵. Поняття ЮК визначено на нормативному рівні. Відповідно до п. 1.1. Типового положення про ЮК ЗВО України (далі – Типове положення), ЮК: це – структурний підрозділ ЗВО, який здійснює підготовку фахівців у галузі знань 08 Право; створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів¹⁶. Дещо розширене визначення запропоновано у Стандартах діяльності ЮК України, схвалених Асоціацією ЮК України (далі – Стандарти ЮК), згідно з п. 1.2.1. якого, ЮК – структурний підрозділ ЗВО України, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань 08 Право, утворений як база для практичного навчання та проведення практики студентів шляхом надання безоплатної правової допомоги та здійснення правопросвітньої діяльності¹⁷.

Науковці пропонують різні підходи до визначення поняття ЮК, що узалягнюється від того, який аспект функціонування цього суспільного, правового, освітнього феномена визнається провідним. Переважно, вітчизняні дослідники розглядають ЮК як інституціональне утворення і відштовхуються від визначення, сформульованого в Типовому положенні: це – структурний підрозділ ЗВО, що здійснює практичну підготовку студентів шляхом залучення їх до професійної практичної діяльності (Ю. М. Савелова)¹⁸; унікальний навчально-практичний центр (лабораторія) у складі викладачів і студентів старших курсів, який створюється і функціонує на базі ЗВО юридичного профілю з метою підготовки висококваліфікованих юристів із знанням не лише правової теорії, але й практики (Ю. О. Фігель)¹⁹; структура, інтегрована в навчальний процес ЗВО юридичного профілю, з метою набуття студентами практичних навичок професії юриста шляхом надання безоплатних юридичних консультацій малозабезпеченим, соціально

¹⁵ Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://surl.li/garqg>

¹⁶ Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: МОН України; Наказ, Положенні від 03.08.2006. № 592. URL: <http://surl.li/cfmfj>

¹⁷ Стандарти діяльності юридичних клінік України: схвалено Всеукраїнським з'їздом Асоціації юридичних клінік, Протокол № 2 від 19.06.2014. URL: <http://surl.li/cfmeu>

¹⁸ Савелова Ю. М. Юридична клініка як засіб підвищення рівня практичної підготовки юристів у вищих навчальних закладах. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 44.

¹⁹ Фігель Ю. О. Роль юридичних клінік ... Вказіна праця. С. 47.

незахищеним громадянам (А. П. Чернега)²⁰; самодостатній освітній інститут, інтегрований в систему освіти, що функціонує переважно в межах ЗВО юридичного профілю, а також форма практичного навчання, що передбачає надання безоплатної допомоги певним верствам населення (В. Єлов, С. Молібог та Д. Павленко)²¹.

Г. Палійчук, традиційно розглядаючи ЮК як структурно оформлений підрозділ юридичного ЗВО/ факультету, громадської організації або правової консультації, акцентує, що ЮК також є складовою частиною навчального процесу як спеціальний навчальний курс, навчальна програма²². Необхідно акцентувати на соціальну місію ЮК. Так, ЮКО як невід'ємна й специфічна складова юридичної освіти, дозволяє формувати у студентів правничі навички шляхом надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим особам, створюючи для них додаткові можливості для доступу до правового захисту.

Науковці пропонують визначення, які охоплюють та відображають багато різних аспектів ЮК як соціального, правового та освітнього феномену. Так, А. О. Галай репрезентує бачення ЮК як: структурного підрозділу ЗВО; об'єднання юридичного спрямування; інституту громадянського суспільства; суб'єкта адміністративно-правових відносин. Комплексне визначення вченого таке. ЮК – це: структурний підрозділ або громадське формування юридичного ЗВО/ факультету, яке створюється для практичного навчання студентів-юристів, для формування у них навичок майбутньої професійної діяльності шляхом здійснення соціально-орієнтованої правоохоронної та правоосвітньої роботи під керівництвом викладачів; механізм сприяння якості й надання практичного спрямування юридичній освіті щодо створенні для студентів можливості під час навчання набувати навички майбутньої професії, виконуючи аналітичну і безпосередньо правозахисну та правоосвітню роботу в ЮК; особлива форма організації громадянського суспільства, що утворюється за спільною ініціативою ЗВО та його викладачів і студентів²³.

Згідно з підходом І. О. Бородіна і М. М. Новікова, ЮК – це: спеціальний курс, який передбачає наявність двох суб'єктів взаємодії – викладача і студента і дозволяє поєднати навчання та позанавчальну

²⁰ Чернега А. П. Юридичні клініки – вагома складова інституту безоплатної правової допомоги в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 111.

²¹ ЄЛОВ В. А., МОЛІБОГ С. І., ПАВЛЕНКО Д. Г. ВКАЗАНА ПРАЦЯ. С. 9.

²² Палійчук Г. Клінічний випадок: про інститут юридичних клінік та клінічну юридичну освіту. *Український адвокат*. 2009. № 6 (34). С. 10.

²³ Галай А. О. Адміністративно-правові засади діяльності громадських об'єднань юридичного спрямування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.07. К., 2015. С. 7, 8.

практику; курс практичного навчання (обов'язковий/ факультативний) у ЗВО, що дозволяє залучити студентів до реалізації права під керівництвом викладачів-практиків; має на меті надання безоплатної правової допомоги населенню; інтеграційний центр правовиховної і просвітницької роботи студентів із старшокласниками, студентами цього та інших ЗВО, центр, який об'єднує молодь визначеними правовими цілями й завданнями²⁴. А. М. Самарін узагальнив ознаки ЮК і дійшов висновку, що вона відіграє значну роль як: добровільна й незалежна громадська організація; джерело правової інформації для населення; програма надання безкоштовних юридичних послуг студентами юридичного факультету; складова частина навчального процесу правничих факультетів; невід'ємна ланка цілісного структурованого університетського механізму²⁵.

Згідно з Типовим положенням, метою ЮК ЗВО є: підвищення рівня практичних знань, умінь і навичок студентів-юристів; забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги; формування правової культури громадян; підготовка та навчання студентів у дусі дотримання й поваги до принципів верховенства права, справедливості і людської гідності; розширення співробітництва ЗВО, які здійснюють підготовку фахівців-юристів, із судовими, правоохоронними органами, органами юстиції, державної влади і місцевого самоврядування, з іншими установами та організаціями; впровадження в навчальний процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг²⁶.

Мета ЮК може бути досягнута шляхом виконання основних завдань її діяльності, а саме: надання студентам можливості набутти навички практичної діяльності за фахом; створення місць для проходження навчальної/ виробничої практики; надання соціально вразливим верствам населення безоплатних юридичних консультацій; проведення заходів з правової освіти населення; створення можливостей для спілкування студентів у процесі навчання з правниками-практиками, експертами у галузі права; створення механізму зворотнього зв'язку між ЮК й населенням, що дозволяє оперативно реагувати на суспільні потреби.

²⁴ Бородін І. О., Новіков М. М. Деякі концептуальні положення юридичної клініки у практичному становленні майбутніх фахівців-правників. *Науковий вісник Херсонського державного університету (Серія: юридичні науки)*. 2013. Вип. 2. С. 20.

²⁵ Самарін А. М. До питання визначення теоретико-правового статусу юридичних клінік в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету (Серія: юридичні науки)*. 2013. Вип. 1. С. 28.

²⁶ Про затвердження Типового положення про юридичну клініку .. Вказаний документ.

Керівництво ЮК та ЗВО має забезпечити проведення: спецкурсу з «Основ юридичної клінічної практики», яким охоплюються засади та функції діяльності ЮК, а також акцентується увага на основних аспектах юридичної практики; проведення теоретичних та практичних занять за результатами діяльності ЮК; правоосвітніх, правороз'яснювальних та інших навчально-практичних заходів; науково-практичних конференцій, семінарів, тренінгів та інших заходів з актуальних правових питань; роботи із систематизації й аналізу судової практики України, рішень Європейського Суду з прав людини, вирішення юридичних питань у правоохоронних органах, органах державної влади і місцевого самоврядування; роботи з документами правового характеру і базами даних, із систематизації й аналізу судової практики України, рішень Європейського Суду з прав людини; а також: підготовку і поширення публікацій для населення з актуальних правових питань; надання безоплатної правової допомоги з питань захисту прав і свобод людини та організацій з усіх галузей права відповідно до чинного законодавства України; співпрацю з представниками державних і недержавних органів та організацій, з іншими юридичними клініками ЗВО в Україні та за межами держави²⁷.

У Стандартах діяльності ЮК також зазначено, що метою діяльності ЮК є закріплення студентами теоретичних знань та набуття ними практичних умінь і навичок професії юриста, формування поваги до принципів права, підвищення рівня правової культури населення, а також надання безоплатної правової допомоги особам, які її потребують²⁸.

Систему завдань ЮК можна репрезентувати трьома групами, серед яких: освітні, соціальні та ін. Освітніми завданнями є: інтеграція юридичної науки й освіти з юридичною практикою; формування у студентів навичок правничої діяльності; забезпечення умов для поглибленого вивчення окремих юридичних дисциплін, розвиток у студентів правової культури, основ юридичної етики та професійної відповідальності; впровадження активних методів навчання юридичних дисциплін і підвищення ефективності правничої освіти; забезпечення бази для проходження студентами-юристами виробничої практики й передавання/ набуття досвіду від викладачів-практиків, експертів у правничій галузі; формування у студентів стійких етичних переконань, усвідомлення гуманістичного потенціалу професії правника;

²⁷ Про затвердження Типового положення про юридичну клініку ... Вказаний документ.

²⁸ Стандарти діяльності юридичних клінік України .. Вказаний документ.

використання досвіду діяльності ЮК як емпіричної бази для наукових досліджень.

Соціальні завдання ЮК: сприяння в реалізації прав та свобод громадян; юридична допомога малозабезпеченим особам; підвищення рівня правової культури і правосвідомості населення шляхом проведення правоосвітніх заходів, консультацій; соціалізація студентів. До інших завдань ЮК можна віднести такі, як: проведення семінарів, конференцій, круглих столів з правових питань; розвиток міжрегіонального й міжнародного співробітництва ЮК; розширення співробітництва з правоохоронними та іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими, зокрема правозахисними, організаціями, засобами масової інформації. Серед завдань ЮК навряд чи можливо визначити пріоритетні, всі вони є важливими, окрім того, виконуються у комплексі, є взаємозалежними.

Завдання ЮК зумовлюють її функції – основні напрямки впливу на суспільне життя, правову та освітню системи. У Стандартах діяльності ЮК визначено дві основні функції: навчальна – забезпечення практичного спрямування освіти для підготовки юристів, які оволоділи конкретними професійними навичками і не потребують додаткової адаптації до професійної діяльності (провідна функція); соціальна, сутність якої – задоволення потреб суспільства в доступній юридичній інформації та правовій допомозі, підвищення професійної відповідальності юристів²⁹. А. О. Галай виокремив такі функції: навчально-формуюча – створення умов для професійної практики студентів, формування у них навичок практичної діяльності (пріоритетна), активної громадянської позиції, соціальної відповідальності, тощо; правозахисна – надання безоплатної правової допомоги особам, які її потребують; правопросвітня – роз'яснення, консультування, проведення інших заходів для населення, поширення правової літератури, тощо³⁰.

В. С. Бігун вказав на такі функції ЮК: навчальну (поєднання теорії і практики, вироблення навичок професійного спілкування, написання документів, тощо); соціальну (задоволення потреб соціуму в юридичній інформації й обслуговуванні, підвищення відповідальності правників у здійсненні соціальної справедливості); науково-дослідну (проведення

²⁹ Стандарти діяльності юридичних клінік України ... Вказаний документ.

³⁰ Галай А. О. Адміністративно-правові засади діяльності громадських об'єднань юридичного спрямування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.07. К., 2015. С. 18; Галай А. О. Юридична клініка як суб'єкт адміністративних правовідносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4 (138). С. 68.

досліджень; ЮК як осередок проведення науково-дослідної роботи); благодійницьку (надання безоплатних юридичних послуг)³¹. І. О. Бородін і М. М. Новіков виокремили інтеграційну функцію ЮК, сутність якої у тому, що для досягнення мети ЮК у рамках її функціонування необхідно об'єднати і здобувачів юридичної освіти, і науковців-викладачів, і професіоналів-практиків (адвокатів, нотаріусів, суддів, інших фахівців у галузі права)³².

Діяльність ЮК ґрунтується принципах, визначених у Типовому положенні і Стандартах діяльності ЮК. Ними є: повага до права, справедливості, людської гідності; спрямованість на захист прав і свобод людини; гуманізм; законність і верховенство права; об'єктивність; безоплатність надання правової допомоги; конфіденційність; компетентність та добросовісність³³. Принципами ЮКО як засобу формування нової методології навчання, є: демократичний стиль відносин між викладачем і студентом (на противагу авторитарному, що позначав традиційну систему освіти в цілому); педагогіка співробітництва (студент – рівноправний учасник освітнього процесу); індивідуальний підхід до студента; захист прав людини – визначальна складова професійної діяльності правника; органічне доповнення теоретичних знань практичними навичками³⁴.

3. Юридична клініка як база

для практичного навчання майбутніх правників

ЮК у вітчизняних ЗВО переважно є клініками загальної практики, основне призначення яких – сформувати у студентів практичні правові уміння й навички, зокрема шляхом надання безоплатної правової допомоги соціально вразливим верствам населення (пенсіонерам, самотнім людям, інвалідам, ветеранам війни і праці), які звертаються з питань захисту прав людини, зокрема соціальних. Відповідно, свою діяльність ЮК здійснюють у двох основних напрямках – освітньому й соціальному, у зв'язку з чим, їх можна розглядати як: базу для практичного навчання студентів-юристів; елемент громадянського суспільства та суб'єкт правової освіти населення України.

Практика і постійна консультативна діяльність майбутніх правників в ЮК дозволяє їм усвідомити значення теоретичних знань й оволодіти

³¹ Бігун В. С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. К. Видавн. орган-ція: Юстиніан, 2006. – С. 132.

³² Бородін І. О., Новіков М. М. Вказ. праця. С. 20.

³³ Про затвердження Типового положення про юридичну клініку ... Вказаний документ.

³⁴ Правничка клінічна освіта в Україні: Навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Сущенко. К.: Ваіте, 2020. С. 44.

технікою їх застосування. Перевагою такої форми навчання права, у порівнянні з класичними практичними заняттями, є те, що студенти перебувають в умовах реального спілкування з людьми, які прийшли в ЮК за правовою допомогою, що передбачає відпрацювання як професійних компетентностей, так і soft skills – збирання інформації з різних джерел і її аналіз, робота у команді, тощо.

Аналіз Стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право для першого (бакалаврського) рівня (далі – Стандарт ВО) та співвіднесення його з дидактичним потенціалом ЮКО дозволяє стверджувати, що, за умови ефективної організації, вона може забезпечити формування практично всіх компетентностей, визначених у Стандарті ВО, а саме:

– загальних компетентностей, як здатність: до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; застосовувати знання у практичних ситуаціях; знання та розуміння предметної області і професійної діяльності; спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово; спілкуватися іноземною мовою (якщо передбачено використання актів іноземною мовою в оригіналі); використовувати інформаційні й комунікаційні технології; вчитися і оволодівати сучасними знаннями; бути критичним і самокритичним; працювати в команді; діяти на основі етичних міркувань (мотивів); усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми; цінувати й поважати різноманітність і мультикультурність;

– професійних компетентностей, як: знання і розуміння структури правничої професії та її ролі у суспільстві; цінування та повага до гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи; здатність застосовувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, а також прецедентну практику Європейського суду з прав людини; застосовувати норми та інститути права, правові принципи і доктрини; використовувати бази даних органів юстиції та інформаційні технології, необхідні під час здійснення юридичної діяльності, інформаційні джерела для повного, всебічного встановлення певних обставин; визначати належні і прийнятні для юридичного аналізу факти; аналізувати правові проблеми й обґрунтовувати правові позиції; критично й системно аналізувати правові явища; консультувати з правових питань, визначення способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних і конфіденційної інформації; самостійно готувати проекти актів правозастосування; логічно,

критично й системно аналізувати документи, розуміти їх правовий характер і значення³⁵.

ЮКО сприяє у формуванні й такого актуального для правника вміння, як правове вирішення проблеми, що передбачає: визначення її суті та шляхів вирішення, оцінювання їх переваг і недоліків, розроблення плану дій і реалізація його на практиці. За своєю сутністю така навичка означає здатність: застосувати знання матеріального і процесуального права, набуті під час теоретичного навчання; упорядковувати та оцінювати інформацію, узагальнювати зібрані факти, для виконання поставлених завдань³⁶.

Для підготовки студентів до якісної роботи в ЮК Стандартами діяльності ЮК³⁷ передбачено вивчення дисципліни «Основи юридичної клінічної практики», а також залучення до роботи у клініці практикуючих юристів для супроводу й надання допомоги студентам-консультантам. Метою цієї дисципліни є сприяння у набутті студентами навичок щодо: організації та надання правової допомоги населенню; організації та проведення правопросвітньої діяльності; інших професійних навичок. Зміст цієї навчальної дисципліни рекомендовано структурувати у три модулі:

– Загальні положення, етика і організація діяльності ЮК (Юридичні клініки: історія становлення та розвитку, їх мета і завдання; Правове регулювання діяльності ЮК і надання ними безоплатної правової допомоги; Організаційна та управлінська модель ЮК; Діловодство та документування в ЮК; Професійна етика та корпоративна культура в діяльності ЮК);

– Юридичне консультування в діяльності ЮК (Психологічні особливості роботи з клієнтом; Особливості консультування та інтерв'ювання клієнта; Аналіз справи та вироблення позиції у справі; Складання правових експертних висновків, проектів процесуальних та інших документів; Альтернативні способи вирішення правових спорів; Представництво інтересів клієнта);

– Правопросвітня робота та інші напрями діяльності ЮК (Зміст і форми правопросвітньої роботи ЮК; Підготовка та проведення інтерактивних правопросвітніх занять за програмою «Практичне право»; Розгляд в ЮК справ, що мають суспільний інтерес; Підготовка звернень

³⁵ Про затвердження Стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ МОН України від 20.07.2022. № 644. URL: <http://surl.li/gdljh>

³⁶ Кравчук М., Грицан О. Юридична клінічна освіта як ефективний спосіб підготовки правників. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2 (26). С. 45.

³⁷ Стандарти діяльності юридичних клінік України ... Вказаний документ.

до Європейського суду з прав людини; Інші теми роботи спеціалізованої юридичної клініки).

Використання ЮК як бази практики прямо передбачена згадуваним вище Стандартом ВО. Так, у рамках визначення обсягу кредитів ЄКТС, необхідного для здобуття ступеня ВО бакалавра права, акцентовано, що «не менше 15 кредитів ЄКТС повинно спрямовуватися на практику у сфері права, зокрема на базі юридичних служб органів місцевого самоврядування, органів законодавчої та виконавчої влади, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, нотаріату, *юридичних клінік закладів вищої освіти*, у тому числі обов'язковим є проходження практики в обсязі не менше 5 кредитів ЄКТС або в судах, або в системі прокуратури, або адвокатури». Організація роботи в ЮК передбачає застосування методів, методик і технологій (загальнонаукові і спеціальні методи пізнання правових явищ; методики правової оцінки поведінки чи діяльності індивідів і соціальних груп, ідентифікації правової проблеми та її вирішення на основі принципів права; цифрові технології) та інструментів і обладнання (сучасне інформаційно-комунікаційне обладнання, інформаційні ресурси та програмні продукти, що застосовуються в правовій діяльності), які також визначені у Стандарті ВО³⁸.

Стандартами діяльності ЮК в Україні передбачено дві організаційні форми практик: клінічна (без відриву від навчального процесу упродовж навчального року); академічна (навчальна, виробнича; згідно з навчальним планом з відривом від навчання). Під час їх проходження студент-консультант має права та обов'язки, коло яких визначене у Типовому положенні.

Так, студент-консультант має право: одержувати знання та практичні навички для використання у майбутній професії; одержувати матеріали справ, які веде ЮК, брати участь в їх обговоренні; користуватися бібліотекою та базами даних ЮК; брати участь в акціях, проєктах, програмах, інших заходах ЮК; брати участь у вирішенні організаційних питань діяльності ЮК й надавати пропозиції керівництву щодо вдосконалення її роботи.

Студент-консультант зобов'язаний: відвідувати теоретичні заняття, семінари, тренінги, брати участь в інших заходах ЮК; постійно поглиблювати свої фахові знання та вдосконалювати професійну майстерність; вести справи з дотриманням конфіденційності, етичних норм; дотримуватись правил внутрішнього трудового розпорядку, дисципліни; вчасно і якісно виконувати рішення та вказівки керівництва

³⁸ Про затвердження Стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право ... Вказаний документ.

ЮК; чергувати в ЮК за встановленим графіком, брати участь у консультуванні громадян; брати участь у веденні справ клієнтів клініки; у своїй діяльності керуватися принципами роботи ЮК; надавати письмовий звіт за підсумками циклу проведеної роботи³⁹.

Яку ж конкретно діяльність здійснюють студенти в ЮК, які практичні завдання виконують? У процесі різних видів практик/ діяльності студентів у ЮК вони можуть: консультувати громадян, які звернулися за правовою допомогою; складати правові документи (заяви, скарги, клопотання, тощо); формувати переліки необхідних від заявника документів, складати відповіді з правових питань; за допомогою практикуючого фахівця у галузі права/ адвоката – формувати пакет документів за конкретним зверненням/ справою та подавати його в певну установу від імені клієнта; брати участь у підготовці справ, в ознайомленні з матеріалами справи, виробленні правової позиції, тощо, загалом, виконувати типові для юридичної професії дії. Юридична клінічна практика дає студентам можливість засвоювати знання у процесі практичної діяльності, вирішувати не абстрактні, а конкретні, реальні ситуації, проводити їх юридичний аналіз, застосовувати інтерактивні методики, реалізуючи у навчанні ігрові моменти (моделювання ситуацій, різних дій юридичного характеру, імітуючи судові засідання, тощо).

Діяльність ЮК ґрунтується саме на інтерактивних методах навчання, застосування яких дозволяє активізувати діяльність кожного студента. Такими методами є: дискусії на основі конкретних «казусів», «мозкові штурми», рольові ігри, засновані на матеріалах реальних справ, консультування і навчання студентів викладачами і практикуючими юристами, надання безпосередньої правової допомоги клієнтам. Все це дозволяє суттєво підвищити ефективність навчання, у порівнянні з традиційними методами⁴⁰.

У результаті практико-консультативної роботи, складання різних документів (позовів, скарг, тощо), здійснення правоосвітньої діяльності у студентів розвиваються такі затребувані у професійній правничій діяльності вміння й навички, як: опитувати клієнта; складати процесуальні документи, правильно вести іншу документацію; надавати юридичну консультацію й усвідомлювати відповідальність за її якість; аналізувати юридичні факти; поводитися етично (з позицій юридичної етики); аналізувати нормативну базу, юридичну літературу;

³⁹ Стандарти діяльності юридичних клінік України ... Вказаний документ.

⁴⁰ Кравчук М., Грицан О. Вказана праця. С. 44.

спілкуватися в усній і письмовій формах; комунікувати із засобами масової інформації, органами державної влади, тощо⁴¹.

Саме такий підхід до навчання спроможний надати відповідь на суспільний запит щодо підготовки конкурентоздатного правника, який знає та вмє застосовувати законодавство для забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Саме впровадження ЮКО у вітчизняну практику підготовки правників дозволяє конструктивно вирішити проблему співвідношення теоретичної і практичної складових такої підготовки, провести оптимальний перерозподіл навчального часу і збільшити його обсяг на практичне навчання у рамках ЮКО, не нівелюючи значення класичних лекцій, семінарських/ практичних занять в освітньому процесі ЗВО. При цьому, в ЮК студент залучається до реальної правничої діяльності.

Важливо, що долучення студентів до практичної юридичної діяльності стимулює у них розвиток професійної правосвідомості і правової культури, що позначаються такими якостями, як: система теоретичних правових знань (категорій і правових понять, принципів, норм, тенденцій, державно-правових закономірностей); знання законодавства й усвідомлення потенціалу юридичної науки для правового розвитку держави і суспільства; усвідомлення соціальної значущості права, його цінності як міри свободи і справедливості, розуміння необхідності дотримання правових приписів, засудження протиправної поведінки та протидія їй; сформованість системи цінностей, в якій важливими є загальнолюдські та правові цінності, особливе місце серед яких посідають верховенство права, права та свободи людини, справедливість, тощо; вміння користуватися правовим інструментарієм (нормативно-правовими актами), юридичною технікою, досягненнями теоретичної і практичної юриспруденції; усвідомлення морального-правового обов'язку правника, етичних стандартів правничої професії; високий рівень професійної компетентності правника; постійний професійний розвиток, підвищення кваліфікації, врахування у своїй діяльності актуальних досягнень юридичної науки, інновацій у законодавстві, сучасних практик.

Практика в ЮК, спілкування із соціально незахищеними особами, дозволяє студентам, як вказує І. Зайцева-Калаур, глибше усвідомити відповідальність представників правничої професії за встановлення соціальної справедливості, підвищення рівня життя своїх співгромадян⁴². Значення юридичної клінічної практики для підготовки

⁴¹ Бородин І. О., Новіков М. М. Вказана праця. С. 21.

⁴² Зайцева-Калаур І. Місце юридичних клінік в системі захисту прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3 (27). С. 125.

фахового правника важко переоцінити. Ю. О. Моїсєєв та М. В. Удод систематизували його у трьох аспектах: ЮК є формою практичного навчання, що відповідає віковим особливостям студентів, які її сприймають як організацію, що має чіткі цілі і завдання, а досягнуті у процесі практики результати – як реально професійні, що створює для майбутніх правників додаткові мотиви і стимули до навчання; ЮК дозволяє систематично й послідовно залучати студентів до вирішення реальних завдань, що забезпечує цілеспрямований розвиток у них професійно-значущих якостей, оволодіння навичками та вміннями, дозволяє поглибити і розширити професійні погляди й переконання, стимулює їх творчу активність і самостійність; діяльність в ЮК з вирішення конкретних соціально значущих завдань, окрім того, що дозволяє розвивати професійні правничі навички, здійснює виховний вплив, сприяє усвідомленню здобувачами юридичної освіти соціальної значущості професії правника⁴³.

Н. А. Розенфельд також обґрунтовував переваги практики на базі ЮК і відніс до них те, що керівником практики в ЮК є викладач, який: застосовує необхідні методи навчання; може надавати методично-дидактичну підтримку, пояснити, як вести щоденник практики, написати звіт і зібрати додатки, якими є критерії оцінювання; несе відповідальність за життя і здоров'я практикантів під час проходження практики; входить до складу комісії, перед якою студенти звітують про проходження практики та захищають її результати, і може безпосередньо впливати на оцінку за практику⁴⁴.

Сьогодні ЮКО розвивається швидкими темпами, упевнено відповідає на новітні виклики щодо надання безоплатної правової допомоги не лише малозабезпеченим верствам населення, але й тим категоріям громадян, права яких наразі порушуються у зв'язку з повномасштабною агресією РФ в Україні. Йдеться про внутрішньо переміщених осіб, вимушених переселенців, які втратили житло, роботу, близьких і потребують специфічного захисту, водночас і правової допомоги з усіх питань правового регулювання їх життя та діяльності. Особливої допомоги потребують і військові та члени їхніх сімей, які вони можуть отримувати і від юридичних клінік в Україні.

⁴³ Моїсєєв Ю. О., Удод М. В. Щодо питання про мету та завдання юридичної клініки як бази для практичного навчання студентів старших курсів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 86.

⁴⁴ Розенфельд Н. А. Підвищення ефективності проходження виробничої практики студентами юридичних факультетів ВНЗ за рахунок організації проведення практики на базі юридичних клінік. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 459.

На веб-сайті Асоціації юридичних клінік України⁴⁵ (АЮКУ) прямо зазначено, це – «спільнота, яка покращує якість юридичної освіти через виконання соціальної функції – надання безоплатної правової допомоги та підвищення рівня правової культури українського суспільства». АЮКУ співпрацює з міжнародними організаціями/ асоціаціями ЮК (ENCLE & ICLE). На спільних заходах зокрема встановлено, що використання юридичної клінічної освіти у підготовці правників є одним з ефективних способів розбудови справедливого суспільства. Загальною тенденцією її розвитку є те, що ЮК – невід’ємна частина професійної юридичної освіти та істотно впливає на професійну ідентичність майбутніх правників. Оскільки одним з головних напрямів діяльності ЮК є надання безоплатної правової допомоги визначеним категоріям осіб, особливе значення наразі має кейс-менеджмент як метод роботи в ЮК, що передбачає такі етапи: встановлення контакту й опис конкретного випадку/ кейсу; аналіз випадку і встановлення потреб; розробка індивідуального плану допомоги; виконання цього плану, моніторинг та оцінювання результату; завершення роботи з цим випадком/ кейсом. Перспективним напрямом розвитку юридичної клінічної освіти є також правопросвіта та медіотизація (інформування населення через ЗМІ).

ВИСНОВКИ

Правнична клінічна освіта дозволяє підсилити практичний складник вищої юридичної освіти і водночас сприяє вирішенню питань загальносоціального, загальнодержавного значення – надання безоплатної правової допомоги соціально незахищеним верствам населення, а також підвищення рівня правової освіти населення. Принципи юридичної клінічної освіти можна систематизувати у декілька груп: загальноправові – верховенство права, законність, об’єктивність, гуманізм; принципи надання правової допомоги – відкритість інформації про ЮК, безоплатність правової допомоги, конфіденційність, компетентність та добросовісність у виконанні студентами-консультантами своїх обов’язків, уникнення конфлікту інтересів, домінування інтересів клієнта, інформування відвідувачів про правила роботи ЮК; принципи діяльності ЮК як бази практичного навчання студентів-юристів – практична зорієнтованість отриманих знань, спрямованість на формування конкретних умінь та навичок.

Юридична клініка – структурний підрозділ юридичного закладу вищої освіти та/або факультету, що дозволяє інтегрувати теоретичну і практичну складові підготовки майбутніх правників, забезпечити всі

⁴⁵ Асоціація юридичних клінік України. URL: <https://legalclinics.in.ua/>

загальні і спеціальні компетентності, визначені у Стандарті вищої освіти для спеціальності 081 Право для бакалаврського рівня. Юридична клінічна освіта оперує комплексом інтерактивних методик навчання імітаційного та не імітаційного характеру, які забезпечують формування у студентів практичних навичок.

Загалом ЮКО має істотні переваги у порівнянні з іншими методами і способами підготовки правників. В освітньому процесі вона дозволяє: поєднати теоретичне навчання з формуванням практичних навичок; проводити спеціальні заняття в юридичній клініці для підготовки студентів до практичної діяльності; залучати до освітнього процесу викладачів, які мають досвід практичної роботи; розвивати професійні якості та правову культуру; уможливує постійний контакт студентів з викладачами, що особливо важливо при виникненні спірних питань у практичній діяльності; використання інтерактивних методів навчання; постійний обмін досвідом організації правничої клінічної освіти між юридичними клініками.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні констатовано, що суспільство потребує таких випускників з вищою юридичною освітою, які здатні до успішного здійснення професійної правничої діяльності, володіють відповідним комплексом знань, умінь, навичок, цінностей, компетентностей. З'ясовано, що особливу роль у виконанні цього завдання виконують юридичні клініки, які створюються у закладах вищої освіти як база для практичного навчання майбутніх правників. Виявлено, що юридичні клініки мають не лише освітнє значення, вони є активними учасниками суспільного життя, елементом громадянського суспільства. Їх соціальне призначення полягає в наданні безоплатної правової допомоги соціально незахищеним верстам населення, проведенні заходів з правової освіти населення України.

Література

1. Бігун В. С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. К. Видавн. орган-ція: Юстиніан, 2006. 272 с..
2. Бородін І. О., Новіков М. М. Деякі концептуальні положення юридичної клініки у практичному становленні майбутніх фахівців-правників. *Науковий вісник Херсонського державного університету (Серія: юридичні науки)*. 2013. Вип. 2. С. 18-22.
3. Галай А. О. Адміністративно-правові засади діяльності громадських об'єднань юридичного спрямування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.07. К., 2015. 38 с.

4. Галай А. О. Становлення юридичної клінічної освіти в Україні та у деяких інших країнах світу. *Науковий часопис Національної Академії прокуратури*. 2014. № 4. С. 39-48.

5. Галай А. О. Юридична клініка як суб'єкт адміністративних правовідносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4 (138). С. 66-73.

6. Дубчак Н. С. Досвід організації та діяльності юридичних клінік в країнах правової системи англо-американського типу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. С. 36-38.

7. Дубчак Н. С. Юридичні клініки Європи: загальний огляд діяльності. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 1(26). Т. 8. С. 89-90.

8. Дулеба М. Куди бідному податися, або «Рецепти» юридичної клініки. *Юридичний вісник України*. 2003. № 39. С. 6.

9. Єлов В. А., Молібог С. І., Павленко Д. Г. Юридична клініка : навч. посіб. К. : Школяр, 2004. 224 с.

10. Зайцева-Калаур І. Місце юридичних клінік в системі захисту прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3 (27). С. 123-127. <https://doi.org/10.35774/app2021.03.123>

11. Клименко О. Юридичні клініки в Україні: внесення соціальних аспектів у вивчення права. *Юридична газета*. 2009. № 40. С. 22.

12. Кравчук М., Грицан О. Юридична клінічна освіта як ефективний спосіб підготовки правників. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2 (26). С. 42-48.

13. Лоджук М. Юридична клініка : від ідей професора Георга Фроммгольда до їх реалізації в сучасній Україні. *Юридичний вісник України*. 2011. № 4. С. 143-147.

14. Ломжець Ю. В. ридична клініка як база для практичної підготовки майбутніх правників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 770-773. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/195>

15. Моїсєєв Ю. О., Удод М. В. Щодо питання про мету та завдання юридичної клініки як бази для практичного навчання студентів старших курсів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 85-91.

16. Наулік Н. С. Інститут омбудсмана в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження : автореф. ... канд. юр. наук: 12.00.02. Київ, 2007. 20 с.

17. Некоз А. В. Юридичні клініки в системі розвитку безоплатної правової допомоги та перспективи їх діяльності в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 6-2. Ч. 3. С. 30-35.

18. Палійчук Г. Клінічний випадок: про інститут юридичних клінік та клінічну юридичну освіту. *Український адвокат*. 2009. № 6 (34). С. 10.

19. Правничча клінічна освіта в Україні: Навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Сущенка. К.: Ваїте, 2020. 274 с.
20. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://surl.li/garqg>
21. Про затвердження Стандарту вищої освіти зі спеціальності 091 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ МОН України від 20.07.2022. № 644. URL: <http://surl.li/gdljh>
22. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : МОН України; Наказ, Положенні від 03.08.2006. № 592. URL: <http://surl.li/cfmfj>
23. Розенфельд Н. А. Підвищення ефективності проходження виробничої практики студентами юридичних факультетів ВНЗ за рахунок організації проведення практики на базі юридичних клінік. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 456-460.
24. Савелова Ю. М. Юридична клініка як засіб підвищення рівня практичної підготовки юристів у вищих навчальних закладах. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 43-46.
25. Самарін А. М. До питання визначення теоретико-правового статусу юридичних клінік в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету (Серія: юридичні науки)*. 2013. Вип. 1. С. 27-29.
26. Сич В. О. Проблеми фінансування юридичних клінік в Україні. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4 (32). С. 332-335.
27. Стандарти діяльності юридичних клінік України : схвалено Всеукраїнським з'їздом Асоціації юридичних клінік, Протокол № 2 від 19.06.2014. URL: <http://surl.li/cfmey>
28. Сушицька Н. В. Юридична клініка. Курс лекцій. К. : Університет «Україна», 2008. 424 с.
29. Фігель Ю. О. Роль юридичних клінік у формуванні вмінь реалізації права студентами юридичних спеціальностей : дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. Львів, 2011. 198 с.

Information about the authors:

Riabovol Liliia Tarasivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Law and Law Enforcement
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
1, Shevchenka str., Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine